К 16 Ю 15

С. ПИЛИПЕНКО

ПІД ЧЕРНІГОВОМ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

УСРР
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
К. 9

С. ПИЛИПЕНКО

НС выда
На до

ПІД ЧЕРНІГОВОМ

ТРИ ОПОВІДАННЯ

27928

ХАРЬКОВСКАЯ
ОБЩЕСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА
ОТДЕЛ ПЕЧАТИ
№ Б.13105.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ВІЙСЬКОВИЙ СЕКТОР
1927

876

891 . 79 — 32

Із творів спілки селянських
письменників „Плуг“

Укрголовліт № 5664. 1926. Зам. № 522. Тир. 5.000.

БРОНЕВИК

I

І вдень і вночі стугоніло чернігівське шосе. В два, в три ряди тяглися з Києва на далеку північ валки. Безладними купками й поодинці чвалали захекані, пилом присипані піші. Тюхцем випереджували їх одинокі верхівці. Скільки оком глянеш, ворушився довгий шлях, мов сіро-жовта велетенська гусінь.

Не чути пісень, ані гучної говірки. Сумні, тривожні обличчя, суворі зморшки на лобі, з-під нахмурених брів лихим позіром очі.

А здаля важким гуркотом невпинно гармати. То під Києвом славнозвісний троєкутний бій. Генерал Бредов — коло Дарниці, Петлюра — з Василькова. Більшовики відходять — не сила вдержатись. Сум на шосе, безладдя й метушня.

Адже тут і довгі військові обози, і червонохресні шпиталі, і евакуовані установи,

і біженці, що тікають від білогвардійського мордування. Тисячі возів, десятки тисяч люду. Сквапною ходою, повсякчас оглядаючись назад, де останні боєздатні частини стримують наступ білих. Ось-ось не вдержать — і ті переріжуть шосе, єдиний рятунковий шлях. Справа й зліва від нього сипучі піски, непрохідні болота. Вовком дивиться похмурий селянин на „комунію“, що дерла з нього „розвьорстку“, забирала придбане за перші дні революції добро. Не звертай із шосе, подорожній, — хоч так, хоч инак, а загинеш! Там десь, на далекій півночі, перепочинеш, а зараз — ось іззаду все дужче ревуть гармати, а он десь ізбоку тарахкотить кулемет. Свій? Чужий? Хто його знає... Більше крок, мерщій хода.

— Стій, падлюко! Ти чого з ґвинтівкою? Товариші на фронті, а ти навтьоки? Стій, кажу тобі!

Це застава. Сотня з Козелецького гарнізону ловить дезертирів, одбирає зброю, формує із збігців нові загони, вертає їх на фронт.

Гамір, прокльони, лайка. Кому охота вертати із спасенного шляху?

Раптом у сусідньому лісі постріли. Там, кажуть, бандити чигають на необережних. Иноді заскакують і на шосе, грабують обози.

Зав'йокали фурмани, заформали коні, заторохтіли висококолесні військові повозки, чіпляючи одна за одну, задеренчали займані селянські вози з переляканими дядьками. Лемент, лайка, галас.

— Куди лізеш вперед, щоб тобі повилазило!

— А ти чого спиш, мурмило невмите?

— Гони, гони, не оглядайсь!

Гуркотнява, курява, безтолоч, паніка невгамовна. Мов череда від ґедзів скаженіє.

Пошиковані було дезертири край дороги знов розбіглися. Фурманка з одібраною зброєю брязкотіла ген-ген, всотана в загальний рух, мов тріска в лотоках.

Командир сотні безнадійно махнув рукою й сердито вилаявсь:

— А, котись ви ковбасою, боягузи безтямні. Хлопці, сюди!

Сотня поволі, неохоче збиралася наобіч шляху. Командир показував на ліс, що синів невідомими хащами віддалік.

Шосе стугоніло без кінця, без краю... Тисячі колес, десятки тисяч ніг. Курява. Спека.

II

Командир бригади, поставленої в Козельці гарнізоном (там пройде після відступу з Києва,

майбутня лінія фронту), мовчки слухав рапорт сотенного:

— Нічого вдіяти не можна. Мов загати прорвало. Вертати когось із цієї отари на фронт — тільки псувати там настрій, додавати непевного елементу. Адже в лісі якийсь десяток бандитів усе шосе переполошив. Оце аж до вечора за ними з сотнею ганявся.

Комбриг стомлено махнув рукою:

— Знаю. Цілісінький день тут тільки й роботи, що гнати цю юрму далі, проз Козелець, аби хоч тут порядку додержати та щоб мешканців ця сарана не об'їла та не пограбувала. Десь уже там, за Черніговом, розібратися в тій каші можна буде, посортувати людей і майно та розбити на частини.

. . . . . .

— Товаришу комбриг, вас до апарату із застави кличуть!

— Ото ще проти ночи не знать що скоїлось... Ну, слухаю...

— Товаришу комбриг, біда! На шосе паніка, прорвався звідкільсь ворожий броневик.

— Де? Як?

— Не знаю. Десь іздаля чути стрілянину, а тут таке робиться, як на пожежі в селі. Льодоломом валки мчать, людей давлять, коням ноги ламають. Поночі вже — ніхто ради не дасть, мов збожеволіли всі. Що робити?

— Стать на містку, що на п'ятій верстві звідци. Зараз пришлю автомобілем динаміту. Якщо броневик ітиме — зірвати місток.

— Слухаю!

. . . . . .

— Товаришу комбриг, до прямого дроту із штабу требують.

— От іще клопоту набавлять! Гарна нічка буде, нівроку... Слухаю, начгарнізона Козелець.

— На шосе паніка. В напрямі до фронту тікають назад обози. Десь узявся ворожий броневик. Можливо, білі пішли обходом з Ніжена, щоб перерізати шосе. Це загрожує відступові армії. За вашою особистою відповідальністю мусите той броневик знищити.

— Слухаю... Товаришу сотенний, готуйте сотню до походу знов. Беріть заступи, кірки, ручні гранати.

III

За півгодини по безлюдному шосе задріботіла частим цокотом сотня.

На чолі їхав сам комбриг („за особистою відповідальністю"), пильно вдивляючись у нічний морок. Безмісячна ніч була. Десь далеко по хуторах валували собаки. По болотах скреготав деркач, цвюркала черепаха,

кумкали жаби. Край обрію деколи промінилась беззвучно далека блискавка. Шпарко. Час від часу коні хропли й кидались убік, начувши труп присталої худобини. Ось перекинувся віз, онде покинули на трьох колесах другий, третій...

— Ех, відступ! Колись і ми поженемо вражих синів, що й штанці загублять...

— Стій! Хто їде?

Застава. Місток.

— Ну, де-ж ваш броневик?

— Такий наш, як і ваш,— мов запорожці султанові відповідає сторожа,— аж очі повибалушували, виглядаючи його. Казали бігунці, що верстви ще зо дві буде, коло другого містка, що на рудці. Ми одного вперед вислали, щоб наслухав.

— Гаразд. Тепер, хлопці, по обочинах, щоб не чути було. Та не гомоніти.

Обережно посувалася сотня далі. Коли-не-коли дзвякне підкова чи шабля на стремено або чиркне заступ на заступ.

— На віщо нам оце землеробське барахло?

— Чекай-но, грабарювати будеш. Годі кульбаки обсиджувать.

— Цить ви там, бузотьори!

Півверстви, верства. Спереду сугорб. Там далі долина, а в ній рудка. В канаві дозорець від застави.

— Ну?

— Стоїть біля містка. Видимо, боїться далі по темному перти навмання. Сховавсь попід вербами, мов собака під тином чи кіт у засідці.

— Товаришу сотенний, ви з півсотчею тут. Перерити шосе, стати півколом. Як що — бомбами в шини. Постріли почуєте — вперед, в атаку. Друга півсотня, за мною!

IV

Над рудкою туман коливався сивими пасмами. Смердить болотовище гнилизною, перепрілим зіллям.

Довго півсотня з комбригом обходом ішла, шукаючи броду. Як не посунеться в долину наниз — коні вище колін угрузають, болото чвакає, поглинути хоче. Хоч назад вертай, плану не здійснивши.

Нарешті чагарника доїхали.

— Рубай шаблями! Мости переїзд! Та мерщій — ніч коротка!

Двічі не наказувати. І так на конях тіло потерпло, від сирости болотяної дрижаки беруть

За годину нагатили вузеньку стежечку. Коней у поводи — і на той бік. Вихопилися нагору та знов ланами навкоси до шосе, щоб

за верству позад броневика бути. Збагнули план комбригів, весело тупочуть ріллею.

— Ось ми тобі теж на зяб шосе переоремо. Не померзнеш на пухкому, зайда незвана!

Доїхали — враз за кірки, за заступи.

— Ох, і шлях-же! Справді битий, била-б тебе лиха година! І залізо не бере.

— Хоч зубами гризи, аби канава була, щоб як устряв — не вискочив.

— Буде, товаришу комбриг! Попаде до пастки, мов тхір отой.

— Готово! Не втече броневик ані взад, ні вперед.

Тепер потихесеньку до нього з бомбами.

Коней осторонь, за горбок, щоб дурні кулі не покалічили.

Обережно, один за одним, ключем по канавах, обабіч шляху повзли козаки.

— Не вихиляйся так — побачить!

— Та цур йому, рачки воювати!

— Цить ви, сметанники! Звикли по льохах та мисниках ласувати. Лізь, лізь, не бійся черево обідрати.

— А драло-б твою маму!

— Цить!

Ключ спинився.

В долинці темніла купка розлогих верб, а під ними нерухомо спочивав броневик, що завдав стільки жаху й клопоту.

Німа, холодна, залізна маса. Грізна в своїй нерухомості. Джерело незчисленних смертей. Жахна, жорстока тиша.

— Сплять, мабуть, а на вербі десь дозорець сидить.

— Раптом вискочити — і наш...

— Передавай далі: як постріл — в атаку вперед.

— Як постріл — в атаку вперед!

— Як постріл — в атаку!..

Знов черевом по землі два ключі канавами плазують. Ближче, ближче. Ясніють контури страховища.

— Не сопи, займай дух! Тихше, тихше...

Ані звуку з залізного момота. Ані шелесне гілка на вербі. Напружена тиша. Ось-ось розірве її раптовий вибух. Руки цупко стискають гранати. Спини вигинаються притьмом стрибнути. Ноги налапують опертя. Очі свердлують німу пітьму. Вуха чують, як б'є кров у жилах.

Ближче, ще ближче.

Комбриг уже біля самого містка. Далі в канаві вода. Поволі випростує голову. Револьвер шукає мети то на вербі, то на темному боці броневика. Очі пильно вдивляються в крейдяні смуги — напис, читають:

Смерть Деникіну!

Смерть
Деникіну

V

Хто сміявсь, а хто лаявсь, їдучи назад.

— Свого перелякались. Покинули, чорти, на дорозі! Мотор споганивсь.

На сході сіріло небо.

Мерефа,
7 червня 1926 року

У БОРУ

Павуком стоногим сосна в землю вчепилася. Як копнув тоненьку мшаву оболонку біля стовбура — самий пісок під нею сірий, сипучий, сухий. Видовбав собі рівчака на тулуб завглибшки — і туди, головою до стовбура. Сусіди — так само. Позакопувалися й лежимо бовдурами мовчки. Наче нікого в бору й немає. Тільки шкоринка десь соснова від вітерця тріпоче. Війне вітерець дужче — зашуркотять верхів'я трошки, скрипне гіллячка десь, за иншу дряпнеться — і знов тиша борова, велична, сувора. Не чуть пташок, що листвяні гаї щебетом сповнюють. Не чуть сюркоту коників, ані жуків, бджіл та джмелів веселого гуду. Стремлять сосни, мов свічки бурштинові під густозеленими шатами, ясно-лискучі вгорі, бурі, поскороджені зморшками внизу. Рівні, аж очам нудно.

Дивлюся долі, на край свого рівчака. Невже й тут життям не тхне? Якась сіра

безнадійна пустеля. Де-не-де мшиста прозелень вибивається. Жовтаві сухі голки рясно землю встелили. Ніде ніякої поживи, розради. Аж ось повзе комашка самітна, з голки на голку перебирається. Онде ще одна. В твердуватій оболонці чорніє дюрочка. Вусики визирнули раз, другий. Потім із порошинкою комаха вибралась, її віддалік поклала і знов у дюрочку впірнула. Онде друга тягне до комашника якусь стеблинку. Тягар удвоє проти неї, незручний, важкий. Потягне його комаха, пристане, попобігає навколо, знов щелепиками вчепиться й до хати своєї поволі суне.

Згадав я, як доводиться нам відбудовувати господарство, — і симпатією перейнявся до цих піонерів пустельних, самітних. Ба ні, не самітних!

Ще раніше доглянув я лійкувату ямку в піску. Рівненька, чистенька, мов баня на дзвіниці, шпилем униз повернена. Серед дрібнесеньких порошинок на спадистих стінках жодної більшої грудочки не видно. Не бачить тої ямки комаха, пнеться задом, стеблинку свою тягнучи — і раптом стрімголов із кручі, в кількадесятеро від неї більшої. Хутко перебирає ніжками — ні за що зачепитися. Сипляться порошинки з-під неї, котяться наниз, на самісіньке денце піщаної лійки.

Притьмом те денце немов ожило. Рвучким фонтаном звідти знявся пісок і градом упав на бідолашну комаху. Наче маленький вулкан вибухнув у мертвій досі ямці. Комаха хапає всіма своїми ніжками за похилі стінки, на мить затримується, піщаний фонтан спадає на неї бурхливим струменем, пхає вниз, до схованого в глибині джерела того несподіваного вибуху. Нижче, ще нижче. Нема опору, нема рятунку... Піщані вибухи з нещадною точністю спадають на маленьку тварину. Ось уже видно, хто їх робить: якась плискувата, сіра, мов той пісок, почвара, з черевом, як у великої блощиці, із страшними щелепами, як у краба, морського рака. Пісочний кліщ*).

Це він чатував на необачну комаху, він бомбардував її хмарами піску й зараз захопив її впоперек, наче обценьками, і тягне в свій підземний барліг. Комаха пручається, викручується в смертельнім жасі, безпорадно намагається вкусити твердий панцер кліща. Коли-б могла вона кричати — мабуть, і я почув-би її розпачливий зойк. Та даремно! Напасник безоглядно тягне її в піщану домовину, закопується разом із нею глибше й глибше. Ось лише ніжка в корчах гадючиться

*) Кліщуватого вигляду гусінь так званого мурашиного лева.

десь на денці, ось ворухнулися в-останнє порошинки насподі — і наче не було тут жахної маленької драми, наче ніхто нікого не вбивав, не катував. Рівненька, чистенька, як дитяча іграшка, ямка. Навколо сумирно бігають робучі комашки. На краю пастки сиротливо самотує стеблинка.

Я згадав вовчі ями. Мало не три метри завглибшки, щоб і підстрибнувши рукою не дістати краю, покопані вони були картатою смугою перед ворожими закопами, вузьким отвором униз, ширші догори. Тонесеньким, окові невидним, дротом, мов павутинням, позапутувана земля поміж ямами на ступінь заввишки. Як кинулися були в атаку, з розгону в те павутиння — і шкереберть в ями. А на дні гострі палі понабивані, наскрізь проколювали животи, груди. Корчаться люди, мов жуки, на шпильки понашпилювані...

Так дикуни диких звірів ловлять, тому й вовчі ями. Так катували колись ворогів своїх, сажаючи на палі. По три дні мучилися, не вмираючи. Так воювали культурні люди за японської, за німецької війни...

А тепер хіба не так? Пам'ятаю, як колись ми на греблі понакладали борін гостряками вгору й соломою притрусили. Як пішли навскач із гори на греблю польські улани — побачили-б ви, яка каша з людей та коней

була там! А ми з протилежної гори по м'ясиву з кулемета, з ґвинтівок... Жара!

Так. Сиділи німці, японці за вовчими ямами, за невидними дротами в засідці, сиділи ми за греблею, боронами вкритою, сидить онде в ямці кліщ, сидимо й ми зараз отут за соснами, чатуючи на офіцерський загін. Наступ деникінці ведуть, хочуть тут обходом проти нашої позиції за бором піти, а ми застави розсипали, вартуємо. Кров за кров. Убивство — закон війни.

Далеко між соснами в лісі видно. Чагарника нема, могутні дерева рідко ростуть. Уся земля тут велитенськими піщаними хвилями-валами взялася, неначе хвилювало колись грізно передісторичне море. Лежимо ми на такому валу в своїх рівчаках, тільки голови трохи видно та виблискують обіч ґвинтівки. Тиша. Зірветься суха шишка із гілляки — чути. Позіхне хтось у розстрільні — всі здриґнуть. І знов тиша.

Лежу, думаю. Що ми за одні, що не дають нам аж ніяк мирно свій комашник будувати? Онде сусіда мій у розстрільні. Хлопцеві, мабуть, і шістнадцяти років немає. Сидів-би вдома, на заводі міхи роздував, навчався-б ковальської справи — доводиться теж на фронті поневірятися. Гнали були — адже-ж недоліток. Не йде, мало не плаче:

„Куди, — каже, — піду? Сирота, батьків білі розстріляли, завод стоїть. Буду з вами, доки знов десь працювати можна буде“. Сам виснажений такий — мабуть, уже сухоти заробив або й від батьків на спадок має.

А-гах! — ляснуло раптом десь у бору. В лісі важко розпізнати, де постріл. Здається, ось тут десь близько, а насправді—ген-ген. Луна в лісі сильно б'є. Навіть напрямок не завжди добре вгадаєш.

Так і тепер. Здалося з несподіванки, що десь перед самісінькою заставою. Вся розстрільня принишкла, в рівчаки наче влипла, тільки затвори в ґвинтівках клацають. Хвилина, друга, третя — нікого й нічого. Може, полює хтось?

Коли вартовий біжить захеканий, мов із хортами навипередки йшов:

— Ледве втік. Офіцерні сотня добра лавою просто сюди йде. Готуйтеся!

А що готуватися? Нас усього двадцятеро. Єдина надія — два кулемети „Люїса“. Один у хлопця-ковальчука кроків на сорок від мене, а другий — із п'ятьма червонарами в обхід нашвидку посилаю:

— Як зачуєте — наш „Люїс“ тріскотить, це знак, що атака починається, так і ви збоку на ворога бігцем та впродовж їх розстрільні кулеметьте.

Ковальчукові наказую:

— Як шапкою махну — стріляй, а до того мовчи, скоростріла білим не показуй. Хай панам це червоне яєчко сюрпризом буде.

Поки розпорядок дав, усіх обійшов — офіцерська розстрільня показалася. Густо йдуть. Де наш один — їхніх троє, та ззаду, видимо, резерв. Кепська справа!

Вояки досвідчені — зразу не соваються, обережно розстрільню розгортають, налапують наші фланґи. Та й ми не дурні — заздалегідь півколом лягли, щоб ворожу лінію розтягти й себе забезпечити від обходів.

Там постріл, тут постріл — легенька перепалка почалася, мов баби праниками на ставу ляскають. Від дерева до дерева, ближче та ближче білі підходять. Уже й сонячники блищать на плечах. Справді, офіцерський загін, не з мобілізованих, що їм так воювати кортить, як на водохреща купатися.

Один проти мене меткий десь узявсь. Як не визирну із свого рівчака, так і дзьобну знов під стовбур головою. Кулі коло самісінького вуха дзижчать. А сам за грубезною сосною ховається. Ніяк не поцілю ворога, аж одчай бере.

І почали ми з ним у схованки гратись. Я визирну, щоб раптом стрельнути — він заховається. Він визирне — я мерщій за стовбура,

щоб у голову не поцілив. Забув я й за товаришів, і за инших ворогів. Одна думка — як того офіцера підстрелити та як від його куль уберегтися. На двоєдиний герць пішли. Він для мене дичина, я — для нього. Стерлося з пам'яти все — і де ми, і хто ми, і чого б'ємося. Просто: ось він мене вб'є, коли я його не вб'ю. Хто перший?

Одну пачку випустив, другу закладаю. Ось мало-мало не піймав на мушку. Встиг відхилитися, клятий! А ось мені плече дряпнуло. Сховався я знову, сам як пружина натиснута, — от миттю вискочити, пальнути. Думка гостро мозок свердлує, чути, як живчик у скронях б'є, руки тремтять, ґвинтівку стискаючи скандзюбленими пальцями. Око на ямку з клещем упало. Не видно щелепа того. Та знаю — сидить там, падлюка, жертви дожидає. А мій офіцер що в цю мить робить? Мабуть, націлився, мене дожидає. Тільки хоч шмат голови висунь — зараз обпече. Звідки він визиратиме — зліва чи справа? А мені куди тепер визирнути, щоб його в облуду завести: справа чи зліва? Ну, кидай жеребок на своє життя. Щасти доле... Ні, стоп! Може, якось шапку висунути з одного боку, а самому, щоб обдурити... Сам ти дурень — раптом думка блискавкою — нащо йому дожидати, поки визирну, коли куля таке дерево

звільна пробиває!? Аж усередині мені похололо, до грудей підступило, а в лоба наче долотом ударило. От кулю зараз межи очі матиму. Так було, коли ми одну хату колись на решето обернули разом із тими, хто в ній був. Думки вихорем знялись, одна одну випереджає.

Що вдіяти? Сховався на свою голову, щоб не бачити рухів ворожих. Може, він уже в мене націляється? Куди? В голову, груди, живіт? Несила за стовбуром удержатись. Раптом вистрибую і, майже не дивлячись, гачу по сосні на середину людського росту.

Впав! Я переміг. Кортить із радощів стрибати по-дикунському над трупом ворога. Почуття врятованого життя гучним криком сповнює груди — та ніколи... Нова небезпека насувається. Ліс не чисте поле. Поки ми із офіцером танцювали біля своїх сосен, ворожа розстрільня перебігала від дерева до дерева й присунулася вже кроків на сотню, другу. Ще трохи — й атака, а може й зараз. Треба попередити ковальчука. Он він під горбом лежить, дивиться на мене, щось показує. Я йому шапкою — стріляй! Він знову руками розводить. Ну, стріляй! Лава офіцерська густішає, вливається резерв. Та стріляй-бо! Притьмом розумію. Не може — задержка

в „Люїсі“. А, сто чортів, пропадемо! Звірем стрибаю до сусіднього дерева, щоб наблизитися до ковальчука й поправити скоростріл. Пізно! Білі схоплюються на ура.

На мене біжать двоє. Як зробити, щоб хоч не водночас мене напали? Стрибаю ще вбік і вбік, щоб розтягти й скосити трикутник між нами. Тоді поодинці зустріну. Руки цупко вп'ялися в ґвинтівку. Тепер по-стародавньому, як прадіди ходили ведмедів колоти. Очі виміряють кожний крок, кожний рух. Бачу блискучі ґудзики на ворозі й загадую собі, під котрий встромити багнет... Мерехтить у пам'яті учбове опудало, що ми його колись нещадно тельбушили...

Раптом збоку дикий, нелюдський крик. Так ірже жеребець, кидаючись на супротивника в садистичній*) люті. Так кричить жінка на пологах. Нестямно, жахливо, по-звірячому.

На одну мить я забуваю про своїх ворогів і оглядаюсь. Мені потім оповіли, як це скоїлось. На беззбройного ковальчука — у нього, крім зіпсутого „Люїса“, нічого не було — мчав із багнетом дебелий офіцер. Ковальчук пригнувсь і впав йому несподівано під ноги. Офіцер з розгону налетів і не вдержався: просто обличчям ницьнув і руки роз-

---

*) Садистичний — хоробливо-жорстокий.

кинув. Ковальчук кішкою опинився в нього на спині і, мов пазурами, вчепився в щоки. Коли я озирнувсь, він немов загнуздав ворога й розідрав йому рота, — звідти нісся той нелюдський рев...

Ніколи слухати. Дерево на цей раз допомагає мені дійсно сховатися від ворожого багнета, а за мить мій багнет стремить офіцерові в ребрах. Другому попадає в голову сусідська куля, тоді-ж збоку тарахкотить рятівник „Люїс". Не діждавши знаку, сами обхідні вчасно вискочили на підмогу. Хоч і в лісі, а з кулеметом не жарти. Де було розглядіти, що з ним тільки п'яток люду? Паніка—завжди паніка,— і сотня офіцерів накивала п'ятами, не здійснивши свого плану, кидаючи побитих і поранених.

Нас теж лишилось половина... Поховали тамо-ж, у бору.

Спитаєте: а що з ковальчуком? Ой, не так, як у романах та повістях... Коли, нагнавши ворога, вернули ми на бойовище, лежав ковальчук увесь поколотий, з розбитою на гамуз головою в калюжі чорної загуслої крови. Офіцер із розідраним ротом щез. Кліщ зробив своє діло.

ТАМБОВЦІ

I

Саме в нашому полку й був той командир, що про нього кажуть — як прислав Поарм*) політкома, вийшов на мітинзі:

— І поставлю тобі, товаришу, дві тези:

Перша: якої бісової матери ти до нас приїхав?

Друга: поїжджай назад ік бісовій матері!

А сам комполка — бугаєм діло, голова під стелю, кулаком табуретку на тріски лущив...

Добре — політком чолов'яга бувалий. Він до нас:

— Загадаю й вам, товариство, навпроти дві тези:

Перша: якого бісового батька ви од Махна та до Червоної армії пристали?

Друга: ідіть ік бісовому батькові назад до Махна та Деникіна!

---

*) Поарм — політичне управління армії.

Ми тоді:

— Ні, не согласні! Деникін у наших батьків усіх коней забрав. Загадували батьки: без коней назад не вертайте.

— Ото-ж бо,—політком до нас,—все у білих відібрати треба, а самих на капусту пошаткувати. Знаєте, що їхня вовча дивізія робить?

Та як почав нам, ми й вуха розвісили. Комполка каже:

— Ну, живи, балакай, тільки не в своє діло не лізь. Я тут командир, пам'ятай!

Дали політкомові коня баского, норовистого. Під попругу будяків наклали. Нічого — всидів. Дали шаблю — свиню на ходу зарубав. Дебелу. Ну — свій брат. Лишайся.

А полк у нас був дружній. Усі з однієї волости. Антонівської. Знаєте: на Катеринославщині, що тепер Дніпропетровщиною зветься? Вийдеш на степ — рівно кругом, як голова татарська, тільки пшониця хвилює та сонячники ясножовтими латками. До край неба дивись — нічого не вгледиш. Ні людини, ні вербини. А насправді там люду, як насіння в гарбузі. Причаїлися села багатотисячні по балках коло річок степових зелено-білими разками. Тільки шпильочки церковні де-не-де визирають.

Хазяї багатенні тоді були в нашій стороні. В кожного тройко коней або й п'ять, та

ставних, хоч в якій економії шукай по инших місцях. До коней і парубоцтво, мов жеребці заводські, крутогруді та високі — відомо: степовики Як пішли ми з Махном — справжня Січ Запорізька: пий, гуляй, грабуй, влади ніякої не визнавай. Та зрадив нас Махно — передався білим, а ті сплюндрували наші села, поґвалтували наших дівчат, позбавили коней наших батьків. Найгірше — коні... Тоді й ми офіцерів зрадили, червоним передались і заклялись на помсту. Хоч і які ми куркулячі синки були, а видно стало, що з панами-офіцерами не по дорозі.

Новий політком нас іще крутіше підкрутив:

— Коли хочете, — каже, — своїх дівчат за ноги для паничів держати — ідіть, на чайок получите.

— Та не діждуть! — і лишились ми у Червоній армії.

II

Недовго сами ми ходили. Одного ранку бачимо — женуть до нас гурму людей. Що воно за одні?

— Антонівці, — політком каже, — ваші родичі з Росії. Що в нас Махно, так там на Тамбовщині отаман Антонов зчинив глитайське повстання.

Збіглися всі, дивимося. Мабуть, отакі герої, як у пісні знайомій про Стєньку Разіна — задля товариства бовкнув у воду полюбовницю, а що вже тодішнім буржуям-купцям від нього частування - гостювання було! — Ще підтопчуть нашу славу...

Ба ні! З одного погляду посміх узяв. З другого погляду регіт постав. Стоїть мужва тамбовська бородата, присадкувата, носи черевиком, губи фляками. В кожного сакви за плечима нижче матні звисають, а на ногах, братіки мої... лапті! Лапті, розумієте, що ми їх зроду-звіку не бачили, хіба в прочан далеких. Сторона-ж наша чобітна, старці — і ті в чоботах, хоча-б і драних. Та не з того ще сміх:

— Як-же це ви, родичі наші гусоногі, на коней посідаєте? Чи не з дерези вам поробити остроги, кінного липова?

Як узяли на глузд, ледве політком виборонив:

— Та відчепіться-бо вже! Це ніяка кіннота, як ото ви, бузорізи. Селяни це тамбовські, дезертири з Антонівського району.

— Де-зер-ти-ри! То з їх такі вояки, як із дохлої ґави кожух. На чорта вони нам здалися? Чи не загадали-б ви їм, товаришу політком, дві тези?

Тут уже комполка навпроти пішов:

— Стій, хлопці, не шумуй! Хай їздять із обозом нашим за фурманів. Скільком і ґвинтівки дамо — будуть охороною. У нас таким побитом бойових шабель збільшає. Згода?

— Згода. згода! Командирова воля, як доля. Хай лізуть на вози, щоб лаптів не розчовпати, не закаляти онуч десь у балмусі.

Помирилися ми з тамбовцями, тільки заборонили й натякати, що антонівцями в одне ім'я називаємося. Та які з їх справді лицарі, з конопельників? Ми десь на ночліг станемо — всі стайні обійдемо, де добрих коней обміняти на присталих та скалічених. У повітках, возівнях шукаємо тачанок для кулеметів. По горищах, льохах та стріхах трусимо зброю. Мобілізуємо гожих парубків. Дівчат цілуємо... А наші тамбовці заберуться на городи, напхають казанки картоплею та знай уминають, як черево не лусне. Мо й луснули-б, так кожний ще казанка два чаю нагріє, а хоч нема чаю (з листя садовинного його терли), так просто води гарячої хлюпають та й хлюпають у себе. Тільки пара йде та піт квасолями на лобі.

Такі були тамбовці. Кортіло їм воювати, як щуці берегом лазити — хоч із білими, хоч із червоними. Звісно — дезертири. Вони-б і від нас подались, так сторона чужа, незнайома. Все була думка — ближче до Тамбовщини

стать, бо ми таки від Деникіна відступали жвавенько, нікуди правди діти. Крутивсь наш загін, як дзиґа, під офіцерським батіжком та все далі від своєї Катеринославщини, все на далеку північ. Що-ж — сердите, люте селянство було тоді на радянську владу за продрозкладку, не знало, яких канчуків, якої шомполізації за соціялізацію несе офіцерня. Доводилось рачкувати.

Один раз тільки й пофортунило нам. Так було діло.

III

Держали нас, як завжди кінноту на відступі, ззаду, щоб ворогів полошити, краще стежити й швидше втікати. Та забарилися ми якось — наша піхтура сіла в ешелони та відразу й перевандрувала кілометрів на півтораста назад, на нову лінію оборони. Може, забули за нас, може, з переполоху пішли очкура підвязувати, а, може, й навмисно покинули, щоб заслон був якийсь від ворога. Всяко в ті метушливі роки бувало...

Хоч так, хоч инак — опинились ми у ворожому кільці другого дня. Оточили нас деникінці з усіх боків. Та старим практикованим партизанам це забайдужки. У фронтову війну страшно, коли десь прорив чи

обійшли фланґ то-що. Партизани звикли бути в запіллі, звикли гасати по ворожому стані без звязків із ким-будь, на власну волю, хитрість та дотепність.

... води гарячої хлюпають та й хлюпають у себе...

Не збоягузили й ми цього разу. Одні— то й одні. Тільки хвіст отой тамбовський шкодить. Неповороткий він, вайлуватий на лиху долю. Ми — на коней та скількадесять кілометрів за добу. А вози з тамбовцями скриплять-риплять, аж душу на шматки ріже, мов тупим скіском голишся. Та й покинути

шкода ще й не можна: на возах набої, усякий скарб військовий і невійськовий (адже казав вам, що хоч батьки наші й добрі власники були, та ми тої власности не дуже визнавали — чужої, певно, не своєї). Там, ув обозі, їхали також поранені й хорі, а дехто з собою й коханку возив. Тепер скажи таке червонарові молодому — не повірить, та нехай у когось сивішого розпитає.

Сила на Україні ходила тоді таких загонів, мов маленькі орди татарські — і червоні, і білі, і зелені, і чорні, і хто зна ще яких фарб — просто грабіжницькі. Розгардіяшні, бентежні були роки.

Стали й ми маленькою хоч ордою, хоч бандою серед околишнього білого моря. Плаваємо...

Зайдемо в якесь село після важкого нічного походу; поставимо гармати на серединному майдані люфами на всі боки; по вуличках, кудою далі збираємось тікати, вози валками гадючаться; тамбовців пошлемо худобі й людям здобувати корми, а сами — за село, на підступи із скорострілами. Лежимо під копицями (справа саме в жнива трапилась) та й спочиваємо навколо села кільцем, багнетами наїжаченим.

Скоро сонце підіб'ється — диви де-не-де видно ворожу розвідку. На полудень добре

вже нас налапають, а над вечір і зовсім оточать село. Чекаї на ніч атаки або на ранок готуйсь, щоб не забили гарматами звідусіль.

Та недурно в нас комполка забийголова й політком завзятий, ще й хитрющі обидва на прочуд. Ще вдень сидять, бува, над мапами, метикують, селян-проводарів вишукують на дальшу путь.

Туман вечірній спаде над селом і ланами — повзуть потиху десь на околицю чорні гармати, тупають тачанки з кулеметами, підтягуються з усіх боків верхівці — та як плюхнуть разом десь по темній польовій дорозі та в такому напрямку, що й сами ми, не те що ворог, не догадувались. Бувало йшли знов у той бік, звідки до села прибули.

Півгодини на всю цю справу витрачали, бо-ж нічного гарматного вогню не любить ніхто, та й кулемети не іграшка — знай ховайся. Ото-ж раптом як не зірветься водночас із десятків джерел гупіт та тріскіт — тікають білі з того місця, як руді миші. Рвали вороже кільце, а в ту дюрку слідом за гарматами й кулеметами котились струмком вози з тамбовцями.

На инших околицях наші потроху з ґвинтівок лускочуть, щоб привабити ворога й не дати підмогу послати на місце прориву. Дивись — прохід уже й вільний. Тоді на коней

та навскач навздогін. Шукай тепер, деникінці, де станемо.

Таємними тропками проходили на якісь инші шляхи, повертали управоруч, вліворуч, ще десь гавкали сердито гармати й ляскали кулемети — і темною чередою тупали ми всю ніч до якогось иншого села. Там ізнов гармати — на майдан, кулемети — в копиці, сами — на спочивок, тамбовців — по харчі.

Так два тижні з щоденними, чи власне щонічними боями, з довжелезними походами. Все хоч боком — на північ, хоч стороною — на північний схід. Радіють тамбовці, сумуємо ми.

Раз, кажу, тільки й звеселились.

IV

Проходили поночі якийсь панський маєток. Білими мармуровими стовпами будинок оздоблено. В саду понаставлені погруддя голих бабів або й уся гола, тільки рукою прикривається. Файні баби, тільки пощо їх серед кущів тримати? Багатир-пан жив — міг вигадувати. А багатства нассав із цукроварні. Туто-ж край села була. Туди й ми залізли по солодке й набрали його, що тільки підвезти сила. Комполка не дуже хотів, та уперся політком:

— Платитимемо,— каже,— хоч фунтів по п'ять дядькам, котрих тягаємо з собою у колію. Не лаятимуть так червоних. (Тоді був великий брак на цукор, на сіль та иншину).

А тамбовці любочайні набрали цукру, аж сакви не держать, ще й по кешенях розкладають, а хто й у цеберці несе.

— Дивіться, — кажемо, — задощить, повлипаєте, як ті мухи в мед.

Сміються „родичі":

— А чайок? Єсть тепер чим побалуваться.

Та й побалувались на свою голову... Але чекайте, щоб не забув іще одної знахідки. Звеселила вона нас, як малих дітей писана цяцька, бо й справді писана, кольорова була.

Як пішли ми будинок панський трусити — витрусили цілі пачки башликів червоних, червоним лискучим крамом підбиті. Казали тамошні дядьки, що колись той пан держав черкесів, ними маєток охороняв і селян тримав у покорі. Для них башлики був і виписав, та довелось разом із гетьманом Скоропадським десь тікати, добро своє забуваючи.

Подякували ми панові за здогад і так вирядили свою першу сотню, що, мабуть, із завидок прадіди - запорожці перекрутились у домовинах. Як несеться сотня шляхом,

у кожного полощуть за плечима червоні відльоти, мов крила дивовижного птаха. Краса! Дівчата аж мліють, бачивши таке. Ходять наші козаки индиками, груди випнувши — диви-нось та дивуйся, що ми за одні.

Не схотіли ми того дня й на копиці йти.

— Хай хоч раз тамбовці там полежать, розтрусили, либонь, свої черева на возах. Час і нам у селі пожирувати. Годі стерегти цих картопельників. Хай нас стережуть.

Попередньої ночи ми через дві річки болотяні перейшли й спалили містки за собою. Не відразу дожене тепер ворог.

Погодились командир із політкомом:

— Гуляйте, хлопці, та опівночі — всі в похід ось по цій дорозі. Час до своїх добиватись.

Не збрехали козаки. Опівночі вирушив полк тихо з села — цей раз без ворога обійшлося, не встиг підійти. Потяглася колона широким шляхом на поєдчання з армією, де вже давно нас записали на панахиди.

Їдемо, пісень граємо, раді, що вискочили з ворожого кола, нічого свого не втерявши, ще й забагатівши на цукор, башлики та инше барахло. І дядьки-підводчики підспівують, знають, що одержать солодку заплату ще й у бій із своїми кіньми не попадуть, вернуть додому спокійно. Не військова колона, а весільний похід.

Нічка темна, шпарка, густим хлібним пахом насичена. Бовваніють наобабіч копиці стрункими шерегами. Підлетить инколи до них верхівець наш кажаном велетенським —

... ходять наші козаки индиками, груди випнувши ...

відльоти башликові за плечима метляються. Шукає овсяного снопа коневі поласувати. Зарже кінь, обізветься другий.

Суне колона далі й далі, забуваючи недавні пригоди, мріючи про швилку зустріч із своїми. Так вертають із далекої небезпечної плавби морці і здалека ще визирають

рідний берег, здалека метикують, що робитимуть, зійшовши на нього...

Попереду командир із політкомом задумані. Яку нову задачу загадають їм у штабармі*)? Невже таки доведеться кидати Україну на поталу Деникінові? Невже доведемо тамбовців до їхньої батьківщини, де вже з нас, хохлів, сміятимуться й глузуватимуть, як ото ми тут із них?

А що це вони мовчать? Чому в хорі різних пісень не чути руської „берьози", що її так наші тамбовці полюбляють? Десь, мабуть, далеко ззаду плентаються. Та вже-ж не вженешся за кіньми степовими, що за дві години кілометрів тридцять, мабуть, ушкварили...

Завалували собаки, запахло димом і теплим кізяком. Близько велике село. Годі. Тут днюватимемо. На околиці зустрічають заздалегідь вислані квартир'єри й розводять свої частини на ночліг. Командира й політкома ведуть до попа, бо де-ж бути штабові, як не в кращому будинку, ще й такому, котрий усі знають? Це вже традиція**) — куди-б не прийшли — штаб у попівському подвір'ї. Не треба нікого про це й сповіщати.

Цю ніч уже по хатах та клунях хропли, навіть розувшись. По вулицях одинокі стій-

*) Штабарм — штаб армії.
**) Традиція — звичка, встановлений порядок.

кові десь під лісою, на околицях невеличка варта. Відколи такого спокою не знали.

Тільки в поповому домі командир із політкомом не сплять, турбуються:

— І де вони поділися? Чому й досі немає? Невже деникінцям передалися чи в дезертири знов пішли?

Так і лишились ми тоді без тамбовців. Щезли, мов відро в колодязі — і не видно, і не чути, тільки знати де. Та не шукати-ж їх у всвчій пастці — пішли ми далі й дійшли небавом своїх.

Ой, було-ж радощів та привітань! Немов мерці з гробів повставали — так нас зустріли.

— Ще й у башлики червоні повбиралися — ач які джиґуни, нівроку їм!

Та не час жирувати. Знов бої, походи, та все на північний схід. Ось ми вже й недалеко Чернігова, краю України доходимо...

— Таки доведеться, либонь, на батьківщині наших збігців побувати. Де то вони тепер? Так і не чути, що з ними там коло цукроварні скоїлось...

А дізнались, почули. Так це було.

V

Відступали ми по шосе чернігівському. Зійшлася на ньому мало не вся лівобережна

група червоного війська. По ньому йшла також евакуація*) Києва. Десятки тисяч люду комашилися тут.

Знали це деникінові генерали й намагалися перерізати шосе, замкнути нам дорогу на північ.

Маємо наказа одного дня:

„Ворожа піхота скупчується в селі, що недалеко лінії відступу. Треба вибити й відігнати геть“.

Гаразд. Вирушаємо. Ось уже видно вітряки попід селом на узгорбі. Розсипавсь наш полк лавою, хочемо кінною атакою взяти село. Проти вітряків саме червоній сотні припадає джиґунистій. Попереду політком на своєму баскому коні відвагу показує. Вирвався кінь уперед, уже й не радий політком, бо онде, бачить, поміж вітряками лежить ворожа розстрільня. Та командирського коня хіба вдержиш, коли він не звик у шерезі ходити?

Летить сотня за політкомом, тільки відльоти червоні на вітрі мають язиками полум'яними...

Чекає напружено політком: ось зараз спалахне ворожа розстрільня пострілами, обпече його гарячим, і прийде кінець боротьбі

---

*) Евакуація — виселення, вивіз.

за волю. Видно вже ясно сірі постаті на землі, видно онде командира, що ховається за рогом вітряка. Ось він подає знак, пахкає револьвер...

... червонарам звичайним — звичайна й порція...

Що це? Розстрільня схоплюється на ноги, біжить навпроти кінної лави. Невже на багнети? Чи ви чули коли про таку сутичку? Гей. буде шаблям пожива!

Ближче, ще ближче. Політком наміряється вдарити якогось рудого бороданя з роззявленим ротом. Щось кричить — не почуєш, кінь навскач. Ледве встиг політком крутнути

вбік коня перед самісіньким тамбовцем, в останню мить пізнавши його. Був-би порубав, як лозу.

Ледве й сотня спинилась, здивована.

Підбігли тамбовці, розказують:

— Пізнали полк по червоних башликах, а то лихо було-б. Забарились ми тоді коло цукроварні, хотіли ще панські льохи потрусити. Забрали нас деникінці, як курчат поночі. Командирів — у штаб Духоніна *), червонарам звичайним — звичайна й порція: по двадцять п'ять шомполів. Попобили, а далі — своїх командирів настановили й тягали з собою аж досі, мовляв — мобілізовані. Були-б у своїй стороні — розбіглися-б, а тут — куди подінешся? Ось і спіткали своїх, спасибі червоним башликам!

Розміняли ми офіцерів деникінських тамо-ж коло вітряків і пішли далі знов із тамбовцями.

7 листопада 1926 р.

---

*) Жартівливо — скарати на смерть.

ЗМІСТ

Стор.

Броневик 5

У бору 16

Тамбовці 27

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Харків, Спартаківський пров., № 3

ВИЙШЛИ З ДРУКУ Й ПРОДАЮТЬСЯ ЩЕ ТАКІ НОВІ ВИДАННЯ ВІЙСЬКОВОГО СЕКТОРУ ДЕРЖВИДАВУ

Лібединський, Ю. — Партзбори. Оповідання. З малюнками. Стор. 54, ц. 25 коп.

Новіков - Прибой, А. — В бухті „Відрада". Оповідання з часів громадянської війни. З малюнками. Стор. 46, ц. 25 коп.

Пономаренко, Б. — Лопата — друг рушниці. З малюнками. Стор. 56, ц. 30 коп.

Штейгер, П. — Червоний літун. Оповідання. З малюнками. Стор. 64, ц. 35 коп.

Поштовий відділ Держвидаву швидко й ретельно надсилає накладною платнею **кожну книжку** як власного, так і всіх инших видавництв СРСР.

Пересилка й пакування на всі замовлення провадиться **за кошт Держвидаву,** коли замовлення наперед оплачується готівкою.

Просимо замовлення надсилати на адресу: **Харків, вул. 1 Травня, № 17, І книгарня ДВУ.**

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ

Харків, 2 Радянський пров., № 2

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Харків, Спартаківський пров., № 3

ВІЙСЬКОВА ЛІТЕРАТУРА

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО

Вахітов, Ф. — Скромні герої. З малюнками. Стор. 40, ц. 25 коп.
Затонський, В. — Вир. Спогади з минулої боротьби на Україні. Стор. 56, ц. 25 коп.
Ірчан, М. — Лі - Юнк - Шан і Лі - Юнк - По. Збірка оповідань. Стор 45, ц. 25 коп.
Кальницький, Я. — Учора. З часів громадянської війни. З малюнками. Стор. 52, ц. 30 коп.
Кириленко, І. — Стихія. З малюнками. Стор 54, ц. 25 коп.
Ложкін, Я. — Віч - на - віч. Оповідання Котовського. З малюнками. Стор. 40, ц. 25 коп.
Рейснер, Л. — Гамбург на барикадах. З малюнками. Стор. 109, ціна 40 коп.
Фурманов, М. — Червоний десант. З малюнками. Стор. 51, ціна 20 коп.

ИНША ВІЙСЬКОВА ЛІТЕРАТУРА

Андреасов, Л. — Вибухові речі. З малюнками Стор. 81, ц. 50 к.
Круглов, А. — Заповіти Ілліча Червоній армії. Стор. 32, ц. 9 коп.
Лавров, О. — Про пільги. які дається, коли призивають до Червоної армії. Стор. 67. ц. 25 коп.
Лемін, І. — Царський салдат у революції 1905 року. Стор. 103, ціна 45 коп.
Лемін, І. — Як ми зміцнюємо обороноздатність країни. Стор. 40, ціна 20 коп.
Ложкін, Я. та Куль, Г. — До Червоної армії. Стор. 115, ц. 55 к.
Лунін, Я. — Стінна газета в Червоній армії. Стор. 64, ц. 60 коп.
Тархов, В. — Артилерія на розвідці. Стор. 62, ц. 30 коп.
Тархов, В. — Артилерія розчищує шлях піхоті. Стор. 61, ц. 30 к.
Чінтулов, І. — У сторожівні. З малюнками. Стор. 55, ц. 30 коп.
Шейдеман, Є. — Марш - марш. Кінні атаки кавалерії. Стор. 33, ціна 20 коп.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ

Харків, 2 Радянський пров., № 2

Ціна 25 коп. (